

Tematická sekce

Přehodnocení hranic mezi kulturou a přírodou pod vlivem globálních sil

Hluboká propast oddělující kulturu a přírodu představuje jednu z klasických logocentrických opozic západního myšlení vycházející z odkazů antropologie, o které se v uplynulých desetiletích diskutovalo v mnoha dílech. Přestože se etnografický výzkum vztahů mezi přírodou a lidskými společnostmi vzpírá přijmout dualismus příroda/kultura a nahlíží na ně jako na „vzájemně provázané“, přesvědčení o této opozici nadále přetrvává.

Toto monotematické vydání se ohlíží za jednou z klíčových diskusí v antropologii a přehodnocuje pohled na oddělování kultury a přírody. Pokouší se rozkrýt dynamiku lidsko-environmentálních vztahů s důrazem na způsob chápání životního prostředí během ideologického i praktického působení neoliberalismu. Následující text se bude postupně zabývat komplexním vztahem mezi kulturou a přírodou, jeho duální podstatou, a dále spojením, odloučením a hierarchizací uvnitř této dichotomie. Zaměří se také na antropocentrismus (kulturní determinismus), biocentrismus (biologický determinismus) a pokusí se předložit nový model, který se neomezuje jen na rozlišování mezi přírodou a kulturou. Poté text stručně probádá rozdělení kultury a přírody pod vlivem globálních sil, konkrétně neoliberalismu a environmentalismu. Poslední část se věnuje představení prací zahrnutých v tomto monotematickém vydání.

Vztah mezi kulturou a přírodou: spojení, odloučení, dualismus, hierarchizace

Vztah mezi kulturou a přírodou, mezi lidským a přírodním, je nesmírně různorodý a komplexní. Jádrem dilematu je rozpor mezi jednotou lidského a mimolidského světa a konfliktem mezi přírodou a kulturou (Komárek 2008). Samotné rozlišování mezi přírodou a sociálním světem je plodem osvíceneckého myšlení, jež vyžadovalo „jinakost“ přírody¹ (Tilley et al. 2000). Myšlenka, že kultura „deformuje“ lidskou přirozenost, s sebou přinesla koncept „ohrožené přírody“, který šel ruku v ruce s potřebou zachránit „původní“, „přirozený“ svět a „nezkaženou“ kulturu. Romantismus tuto myšlenku v 19. století přijal a chápal civilizaci jako cizí, poškozující a nechtěnou – jako „vřed na tváři planety“ (Komárek 2008). Dualita mezi lidským a přírodním, v níž kultura má navrch, ovlivnila evropskou modernitu a její kulturní dědictví. Napětí mezi sjednoceným lidským a přírodním světem na jedné straně a konfliktem mezi

1 Příroda jakožto „ten druhý“ pro kulturu (culture's Other).

přírodou a kulturou na straně druhé vyústilo v environmentalismus jakožto politické hnutí v 60. letech 20. století. Západní společnosti, dostatečně bohaté, aby se mohly pohodlně věnovat ekologickým problémům, jasně formulovaly zájem environmentalistů na „očistění“ světa a zajištění návratu do „ráje“, představovaného čistou přírodou. Hybnou silou těchto hnutí je pocit odcizení a vykořeněnosti, potřeba bojovat s „civilizací“ (modernitou) a snaha odstranit „protipřírodní predátorskou kulturu“. Nyní se konflikt mezi kulturou a přírodou rozhořel napříč rasami, bez ohledu na sexualitu, gender atd. Kromě antropologů je tento vztah zkoumán celou řadou vědců: psychology, filozofy, etology, evolučními biology a sociálními geografi (mimo jiné).

Rozlišování mezi kulturou a přírodou se zdá být jednou z řady klasických logocentrických opozic v rámci západního myšlení. Jen co byla tato opozice ustavena, stala se jedním z metodologických a ontologických základů společenských věd. Myšlenka, že existuje jedna příroda a mnoho kultur, je ústřední pro antropologický výklad (Descola 2011). Přesto – jak přesvědčivě tvrdil Lévi Strauss – dělení na kulturu/přírodu není jen antropologickým konceptem, ale je možné ho nalézt v určité podobě ve všech společnostech jako kognitivní nástroj pro pochopení světa. Pravda, některé kultury vyjadřují opozici mezi těmito dvěma kategoriemi silněji než ostatní. Nicméně téměř všechna lidská společenství vždy odlišovala lidský svět od mimolidského jako cosi svébytného a protikladně jiného (Komárek 2008). Opozice přírody a kultury tedy nemůže být jednoduše zamítnuta nebo ignorována. Každá kultura má svůj způsob poznávání světa a toto poznávání nelze oddělit od celé řady dalších praktik, které umísťují poznání do vlastního kulturního kontextu (Descola 2011).

Přestože premisa duality mezi kulturou a přírodou, jež byla prohlášena za etnocentrickou, je široce vnímána jako produkt západní epistemické kultury a na její dekonstrukci byla vynaložena velká snaha (viz např. Descola 2011; Tsing 2001; Hastrup 2014; Franklin – Lury – Stacey 2000); v mnoha akademických pracích i v laickém povědomí stále přetrvává. Jinými slovy přesvědčení o této opozici je stále silné.

Příroda v kultuře a kultura v přírodě

Ve svém předsednickém proslovu k Americké asociaci pro rozvoj vědy v roce 1958 americký antropolog Leslie White řekl, že mezi člověkem a přírodou se rozprostírá kulturní závoj (Barnard – Spencer 2011). Je nemožné porozumět konceptu kultury, aniž by byl zmíněn koncept protichůdný, příroda. Přírodu a kulturu je možné vidět jako proměnné v interaktivním procesu spíše než jako rozdílné vrstvy reality. Kultura je součástí přírody a je pevně ukotvená v biofyzickém prostředí. Mezi kulturními systémy a životním prostředím existuje vzájemná zpětná vazba. Vlivy fyzického prostředí na lidské chování nejsou nikdy čistě materiální nebo „přírodní“, ale jsou vždy částečně kulturní, protože způsoby, jimiž je vnímáme, jsou předurčené kulturou (Barnard

– Spencer 2011). Franz Boas tvrdil, že lidé jsou schopni přežít v různém prostředí díky kultuře a její hlavní vlastnosti – přizpůsobivosti. Vzájemné utváření a konečná neoddělitelnost kultury a přírody jsou snad nejlépe vyjádřeny následujícím výrokem: „Lidské a mimolidské působení“, nebo „člověk a prostředí“ jsou „vzájemně provázané“ (Croll – Parkin 1992: 3).

Stupeň vzájemné propojenosti kultury a přírody se samozřejmě liší na základě toho, čím má příroda vlastně být, jak je definována a chápána. „Příroda“ není toutéž entitou v různých kulturách, každá kultura přisuzuje téže přírodě jiné vlastnosti. Navíc je mezi antropology dobře známý fakt, že v mnoha malých společenstvích zcela schází jazykové označení, které by bylo možné přeložit jako „příroda“ či „přírodní prostředí“ a dát je do opozice vůči kultuře a společnosti (Descola 2011). Existuje souvislost mezi lidmi, rostlinami, zvířaty, předky a látkami jako jsou kameny, jelikož všechny mohou být nadány vědomím a duší. Etnografický výzkum se tedy brání přijmout dualismus příroda/kultura, který přece nemůže být jednoduše projektován na jiné kultury v minulosti ani v přítomnosti.

Vztah mezi přírodou a kulturou není jen oboustranný, ale také vysoce hierarchizovaný. Existuje pouze málo situací, v nichž by příroda i kultura měly naprosto stejnou váhu při utváření určitého kulturního vzorce. Role kultury je prvořadá. Předpoklad, že kultura je nadřazena přírodě, pramení zejména z teze, že kultura je schopna překonat přírodní podmínky, to jest „podmanit si přírodu“, neboli slovy antropoložky Sherry Ortner (1974) „socializovat“ a „zkulturnit“ přírodu. Příroda tedy vystupuje jako kulturní produkt: jako hranice, která je stále v pohybu, ale nikdy nemůže být překročena (Hazelrigg 1995).

Nadřazenost kultury a neodvratná hlavní role, již hraje ve všech aspektech lidského chování, poznávání, emocí, preferencí a významu, jsou základem přístupu zvaného kulturní determinismus. Důraz je kladen na *kulturní* rozměry vztahů mezi lidmi a jejich mimolidským prostředím. Kultura je viděna jako jedno z nejkompexnějších „neovladatelných prostředí“ (Bennett 2009). Krajina „svázaná s kulturou“ je chápána jako antropogenická. Příroda, její vzhled a funkce jsou odrazem místní kultury, jsou produktem lidské historie. Kulturní deterministé tvrdí, že různé kultury přisuzují odlišné významy prvkům prostředí a mají jiné preference, dokonce odlišné pojetí environmentální kvality, obrazů nebo ideálů. Z toho plyne, že jiné skupiny budou jinak ovlivněny stejnými atributy prostředí. Proto jsou různorodá prostředí, jejich charakteristiky i jejich změna rovněž důsledkem kulturních proměnných (Rapoport 2014).

Na rozdíl od kulturních deterministů zveličují argumenty biologických či environmentálních deterministů vliv určitých složek prostředí a upozadují roli člověka. Mezi nejvýraznější příklady patří pokus Marvinina Harrise vysvětlit uctívání krav v Indii tím, že poukázal na užitečnost kraviho trusu pro indické farmáře, či výklad náboženství lidu z Papuy Nové Guiney Royem Rappaportem na základě jejich ekologie a způsobu života.

Překonání hranic mezi přírodou a kulturou

Myšlenka, že rozlišování mezi kulturou a prostředím je v základě chybná a tento dualismus je třeba vymýtit, se v antropologii řeší již téměř sto let (viz např. Bernard 1930). Pro některé antropology sloužila dichotomie kultura/příroda jako svěrací kazajka, která svazovala dualitu mezi starým a novým světem, mezi tradicí a modernitou či mezi Západem a zbytkem světa. Může být západní rozdělení na kulturu a přírodu tedy vůbec někdy opuštěno? Nedávné pokusy překlenout dělení na kulturu/přírodu zahrnují teorie představené Descolou (2011), Annou Tsing (2001), Fridou Hastrup (2014) či Ingoldovu (2000) vnímavou ekologii a přetrvávající perspektivu. Descola například zpochybňuje premisu dělení na kulturu/přírodu jako v zásadě etnocentrickou, a to kvůli tomu, že přírodou, jež dle předpokladu stojí za všemi kulturami, je rozuměna ta, která byla definována vědou, tj. produktem naší kultury. Descola si vytýká za cíl „znovu spojit přírodu a kulturu“ a překonat tuto dualitu tím, že ukáže, jak jsou její jednotlivé prvky různě utvářeny v různých kulturách. Zkoumá čtyři možné přístupy: biologický a dále symbolický redukcionismus, fenomenologii a teorii sítí aktérů. Sám se hluboce ztotožňuje s posledně zmíněným názorem, který podle něj nabízí alternativní únik z dilematu kultura versus příroda. Teorie sítí aktérů se pokouší vysvětlit tuto distinkci jako výsledek základní aktivity, která spojuje předměty v hybridních sítích a potom je koncepčně rozděluje mezi dvě oblasti, přírodu a kulturu. Představa „třetího“ a základnějšího zdroje, ze kterého vznikají rozličné ontologie různých společností, včetně naší ontologie, právě svým ostrým rozlišováním mezi přírodou a kulturou donutila Descolu najít slovo ještě obecnější než příroda, které by se vztahovalo k těm objektům, které považujeme za přírodu napříč kulturami. V rámci teorie sítě aktérů je označuje jakožto „mimolidské“ (Feenberg 2011).

Ostatní akademici zřejmě nesdílejí tuto potřebu odklonit se od dualismu a raději se přiklánějí k tomu, že není možné překonat rozdělení na kulturu a přírodu, a to z mnoha důvodů. Jedním z nich je samozřejmě globální ekologická destabilizace a devastace zapříčiněná lidskou činností. Jiná, antropologicky orientovaná vysvětlení jsou hluboce zakotvená v sociálně vědních konstruktivistických teoriích a zůstávají uvnitř pevně definovaných hranic dualismu kultura/příroda, protože považují „přírodu“ – a zástupné termíny jako prostředí nebo krajinu – a „kulturu“ za sociální konstrukty. Debata o „sociální konstrukci přírody“, jež řeší potenciální protnutí kulturních a environmentálních zájmů včetně místa/prostoru, činnosti a ekokulturní identity/rozdílu, dala vzniknout „představovaným světům“ – „etnokrajinám“, „technokrajinám“, „mediálním krajinám“, „turistickým krajinám“ atd., tvořeným historickými a geografickými představami lidí a skupin nacházejících se po celém světě a propojených „globálními kulturními toky“ (Appadurai 1995). Takovýto pohled umožňuje sledovat způsoby interakcí mezi lidmi a různým prostředím

a nabízí možnost „ponořit se“ do mimolidských prostředí. Například Sadjadi namítá, že v současných debatách o počátcích identity ve Spojených státech je dyáda příroda/kultura přetvořena na dyádu vnitřní/vnější; přírodní je pojímáno jako vnitřní, stabilní – a tedy autentické – a je dáno do protikladu s kulturním, tedy vnějším, nestabilním, tvárným, a proto falešným.² Pro antropology je nezbytné pochopit, jak místní lidé interpretují svou kulturu a politické, environmentální a epistemologické napětí prostřednictvím dichotomie mezi kulturou a přírodou. A je stejně důležité vědět, jak si lidé budují, ověřují a realizují svou identitu ve vztahu k opozici kultura/příroda.

Rozdělení na kulturu a přírodu pod působením globálních sil: neoliberalismu a environmentalismu

Nesnadná situace týkající se oddělování kultury a přírody je ještě markantnější, když je „příroda“ zachycena mezi dvěma mlýnskými kameny – globálními silami reprezentovanými tlakem neoliberálních paradigmat a „místní kulturou“.

Neoliberalismus jakožto plánovaná společenská změna není pouhým politickým, ekonomickým a ideologickým projektem, neoliberalismus je rovněž projektem environmentálním (McCarthy – Prudham 2004).³ Vztah mezi neoliberalismem a environmentalismem se zatím však zdá nedostatečně probádán (Davis 2006). Existující studie mají navíc tendenci poukazovat na špatnou pověst neoliberalismu jak mezi většinou akademiků, tak mezi společenskými skupinami a jednotlivci, kteří nesou tíhu negativních vlivů tohoto světového řádu (Freeman 2007). Negativní dopady neoliberalismu na lidskou společnost a životní prostředí byly po mnoho let dokumentovány (především politickými ekology), obzvláště ve vztahu k mnoha oblastem subsaharské Afriky, Asie a Latinské Ameriky (Altieri – Rojas 1999; Rodrigues 2003; Schroeder 1999). Výsledky neoliberálních reforem zahrnovaly biofyzické poškození, jako například znečištění vzduchu, země a vody, ale také degradaci půdy v podobě odlesňování, vyčerpání zeminy, zasolování a eroze.

Až na pár významných výjimek (viz např. Angel 2000) jsou společensko-kulturní dopady podle většiny předpokladů převážně negativní (Bakker 2005). Často se označují za „kreativní destrukci“ (Harvey 2006). Rozšířené praktiky hromadění majetku pomocí vyvlastňování se staly nedílnou součástí neoliberálního řádu a jsou obzvláště tvrdé ve venkovských oblastech.

2 Sadjadiho prezentace zasláná panelu Přehodnocení hranic mezi kulturou a přírodou pod vlivem globálních sil během konference EASA 2016 (Evropská asociace sociálních antropologů) v Miláně.

3 Neoliberalismus jako projekt environmentálního řízení (McCarthy – Prudham 2004). Z tohoto pohledu je neoliberalismus chápán jako něco více než jen politicko-ekonomický projekt s dopadem na životní prostředí; neoliberalismus je vnímán spíše jako koncept tvořený procesy (a z procesů) společensko-environmentální změny (viz např. zvláštní vydání časopisu *Geoforum* 2004 o podstatě neoliberalismu – Neoliberal Nature and the Nature of Neoliberalism, *Geoforum* 35: 3: 275–283).

Zahrnují komodifikaci a privatizaci půdy a násilné vyhánění venkovského obyvatelstva; mimo jiné lze zdůraznit například hromadnou komodifikaci přírody ve všech možných podobách (Harvey 2006: 153). Spoléhat na to, že se tržní mechanismy a nestátní faktory postarají o environmentální regulaci a údržbu, je považováno za přímou cestu k environmentálnímu úpadku (viz např. případové studie v McCarthy – Prudham 2004).

Tato argumentace je často spojena s představou neoliberalismu jakožto hegemónického, politicko-ekonomického projektu podpíraného jednotnou ideologií. Předpoklad, že neoliberalismus je vrcholným zdrojem všudypřítomných strukturálních sil, neumožňuje zhodnotit lokální procesy, které často přinášejí nepřímé, nejasné výsledky. Neoliberalismus je lépe srozumitelný ve své situovanosti, než když je pevně zasazen v neměnné doktríně. Výzkum by se tedy měl soustředit na lokalizované formy „skutečně existujícího neoliberalismu“ a následného odporu (Wacquant 2012; Jessop 2013; Peck – Theodore 2012). Badatelé, kteří přijali tento postup, zkoumají, jak se neoliberální politiky mění a uzpůsobují, jak jsou přenášeny a zaváděny v nových lokálních prostředích (Gershon 2011). Když se analýza soustředí na „lokální neoliberalismy zasazené do širších sítí a struktur neoliberalismu“ (Peck – Tickell 2002: 380), lze dojít k odlišným zjištěním.

I přes velké množství literatury, která dokumentuje různé efekty neoliberalismu na lidi a prostředí, teprve nedávno začali badatelé zkoumat komplexní vztah mezi neoliberalismem a životním prostředím. Jejich výzkum počal odhalovat, že neoliberalismus není pro životní prostředí vždy nutně špatný (Bakker 2005).

Neoliberalizaci prostředí, především zacházení s přírodními zdroji, začínají v posledních letech věnovat pozornost geografové (McCarthy 2006; McCarthy – Prudham 2004 v tematickém vydání časopisu *Geoforum*; Bakker 2005). Probírají se různé varianty ekologické modernizace či „tržního environmentalismu“⁴ s cílem najít propojení ekonomického růstu, efektivity a uchování životního prostředí (Bakker 2005). Je nejvyšší čas, aby se do diskuse na toto téma zapojili i antropologové. Jak je zřejmé, empiricky orientované příspěvky vybrané pro toho monotematické vydání poskytují nelehká, komplexní a četná „řešení“ tohoto stálého dilematu rozdělení na kulturu/přírodu drceného současnými globálními silami.

Příspěvky

Rozdělení na kulturu a přírodu je jednou ze stále přetrvávajících logocentrických dichotomií. Cílem pěti příspěvků tohoto monotematického vydání je

4 Termín „tržní environmentalismus“ je definován jako způsob regulace zdrojů, který slibuje naplnění ekonomických i environmentálních cílů prostřednictvím tržních mechanismů (Bakker 2005: 543).

nahlížet na ně jako na mnohočetné ekologie – spíše než zachovávat zjednodušující polaritu.

The “Virtual Heterotopias”: Reimagining Nature-Culture Relations („Virtuální heterotopie“: nový pohled na vztah kultury a přírody) od Mihaie Burlacu (Transylvánská univerzita, Brašov, Rumunsko) se soustřeďuje na způsob, jak se vztahy mezi kulturou a přírodou odrážejí, nabývají na významu a jsou znovu vytvářeny ve „virtuálních heterotopiích“. K jejich zkoumání využívá šesti principů „heterotopologie“ Michela Foucaulta.

Příspěvek od Viviane Cretton (Univerzita aplikovaných věd, Valais, Švýcarsko) a Andrey Boscoboinik (Fribourgská univerzita, Švýcarsko) *“Find Your Nature” in the Swiss Alps. In Search of a Better Life in the Mountains* („Najděte si svou přírodu“ ve švýcarských Alpách. Hledání lepšího života v horách) se zakládá na etnografickém výzkumu, který probíhal ve Valais ve švýcarských Alpách od roku 2011. Ukazuje vztah mezi novým typem migrantů hledajících „lepší kvalitu života“ a „přírodním“ alpským prostředím, které si vybrali k životu.

Land Art as a Means to Negotiate Natural and Cultural Heritage in the United Arab Emirates (Land art jako prostředek pro vymezení přírodního a kulturního dědictví ve Spojených Arabských Emirátech) od Melanie Janet Sindelar (Vídeňská univerzita, Rakousko) se dívá na praxi krajinného umění v SAE jako na prostředek k vymezení rozdělení na přírodu a kulturu v kontextu neoliberální politiky.

Moving Around: How Bedouin Villagers in Dubai Respond to the Challenges of Urban Expansion (Stále v pohybu: jak se beduínské vesničané v Dubaji vyrovnávají s následky rozšiřování měst) od Anne Kathrine Larsen (Norská univerzita vědy a techniky, Trondheim, Norsko) se zabývá rozdělením na přírodu/kulturu v rámci případové studie beduínských vesničanů žijících na okrajových pouštích Dubaje, kteří mají jasné představy o zřetelně oddělených pouštích a zastavěných oblastech. Přesto jsou tito lidé schopni kreativně překračovat tyto hranice, čímž zpochybňují samotnou podstatu dichotomie kultura/příroda. Nové výzvy se vynořují v souvislosti s výstavbou rekreačních objektů v okolí beduínských vesnic.

Poslední text, *Crafted Natures: A Beach as Seen by Its Fishermen* (Umně vytvořená příroda: Pláž viděná pohledem místních rybářů), od Francisca Maya-Rodrígueza (Univerzita Pabla de Olavide, Sevilla, Španělsko) vychází z výsledků ještě nedokončené dizertační práce o lokální pláži, která se zabývá environmentální percepcí místních rybářů a jejich pojetím přírody, což umožňuje porozumět skutečnosti, jak vytvářejí diskurz sloužící k ospravedlnění jejich aktivit a rolí na městském pobřeží.

Květen 2017

Hana Horáková, Metropolitní univerzita Praha
hostující editorka

Literatura

- Altieri, Miguel – Rojas, Alejandro. 1999. Ecological impacts of Chile's neoliberal policies, with special emphasis on agroecosystems. *Environment, Development and Sustainability* 1: 55–72.
- Angel, David. 2000. The environmental regulation of privatized industry in Poland. *Environment and Planning C: Government and Policy* 18: 5: 575–92.
- Appadurai, Arjun. 1995. The Production of Locality. In: Richard Fardon (ed.): *Counterworks: Managing the Diversity of Knowledge*. London: Routledge.
- Bakker, Karen. 2005. Neoliberalizing Nature? Market Environmentalism in Water Supply in England and Wales. *Annals of the Association of American Geographers* 95: 3: 542–565.
- Barnard, Alan – Spencer, Jonathan. 2011. *Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology*. 2 ed. Oxford: Routledge.
- Bennett, John W. 2009. The interaction of culture and environment in the smaller societies. Dostupné z: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1525/aa.1944.46.4.02a00040/pdf>.
- Bernard, Luther Lee. 1930. Culture and Environment I. The Unity of the Environment. *Social Forces* 8: 327–334. Dostupné z: https://www.brocku.ca/MeadProject/Bernard/Bernard_1930c.html.
- Croll, Elisabeth – Parkin, David. 1992. *Bush Base: Forest Farm: Culture, Environment, and Development*. New York: Routledge.
- Davis, Diana K. 2006. Neoliberalism, Environmentalism, and Agricultural Restructuring in Morocco. *The Geographical Journal* 172: 2: 88–105.
- Descola, Phillipe. 2011. *L'écologie des autres. L'anthropologie et la question de la nature*. Paris: Éditions Quae, coll. Sciences en questions.
- Feenberg, Andrew. 2011. Reflections on «L'écologie des autres. L'anthropologie et la question de la nature», by Philippe Descola (Editions Quae). *Revue du MAUSS permanente*, 16 mai. Dostupné z: <http://www.journaldumauss.net/?Reflections-on-L-ecologie-des>.
- Franklin, Sarah – Lury, Celia – Stacey, Jackie. 2000. *Global Nature, Global Culture*. London: Sage.
- Freeman, Carla. 2007. The “Reputation” of Neoliberalism. *American Ethnologist* 34: 2: 252–267.
- Gershon, Ilana. 2011. Neoliberal Agency. *Current Anthropology* 52: 4: 537–555.
- Harvey, David. 2006. Neo-liberalism as creative destruction. *Geogr. Ann.* 88 B: 2: 145–158.
- Hastrup, Frida (ed.). 2014. *Anthropology and Nature*. New York: Routledge.
- Hazelrigg, Lawrence. 1995. *Cultures of Nature: An Essay on the Production of Nature*. University Press of Florida. Dostupné z: http://www.lawrencehazelrigg.org/cultures_of_nature_br_an_essay_on_the_production_of_nature_31126.htm.
- Ingold, Tim. 2000. *The Perception of the Environment: Essays on Liveliness, Dwelling and Skill*. New York: Routledge.
- Jessop, Bob. 2013. Putting neoliberalism in its time and place: a response to the debate. *Social Anthropology* 21: 1: 65–74.
- Komárek, Stanislav. 2008. *Příroda a kultura. Svět jevů a svět interpretací*. Praha: Academia.
- McCarthy, James – Prudham, Scott. 2004. Neoliberal nature and the nature of neoliberalism. *Geoforum* 35: 3: 275–283.
- McCarthy, James. 2006. Neoliberalism and the Politics of Alternatives. *Annals of the Association of American Geographers* 96: 1: 84–104.
- Ortner, Sherry B. 1974. Is female to male as nature is to culture? In: Rosaldo, Michelle Z. – Lamphere, Louise (eds.): *Woman, culture, and society*. Stanford, CA: Stanford Univ. Press: 68–87. Dostupné z: http://radicalanthropologygroup.org/sites/default/files/pdf/class_text_049.pdf.
- Peck, Jamie – Theodore, Nik. 2012. Reanimating neoliberalism: process geographies of neoliberalization. *Social Anthropology* 20: 2: 177–185.

- Peck, Jamie – Tickell, Adam. 2002. Neoliberalizing space. *Antipode* 34: 380–404.
- Rapoport, Amos. 2014. Colonization and Architecture. On the Relation Between Culture and Environment. *The Journal of the Carnegie Mellon Department of Architecture*, Aris 3. Dostupné z: http://www.cmu.edu/ARIS_3/text/text_rapoport.html.
- Rodrigues, Maria G. M. 2003. Privatization and socioenvironmental conditions in Brazil's Amazonia: political challenges to neoliberal principles. *Journal of Environment & Development* 2: 205–238.
- Schroeder, Richard. 1999. Community, forestry and conditionality in the Gambia. *Africa* 69: 1: 1–22.
- Tilley, Christopher – Hamilton, Sue – Harrison, Stephan – Anderson, Ed. 2000. Nature, culture, clutter: distinguishing between cultural and geomorphological landscapes; the case of hilltop tors in south-west England. *Journal of Material Culture* 5: 2: 197–224.
- Tsing, Anna Lowenhaupt. 2001. Nature in the making. In: Crumley, Carole L. (ed.): *New Directions in Anthropology and Environment: Intersections*. Lanham, MD: Altamira Press: 3–23.
- Wacquant, Loïc. 2012. Three steps to a historical anthropology of actually existing neoliberalism. *Social Anthropology* 20: 1: 66–79.